Снежана Р. Булат¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност

ЖЕНСКИ ЛИКОВИ У ИСТОРИЈСКОЈ ДРАМИ ДРАГУТИНА ИЛИЋА КРАЉ ВУКАШИН

Драгутин Илић је написао историјску драму под називом *Краљ Вукашин* и тако се сврстао у круг многобројних драмских писаца који су препознали потенцијал устоличеног мита о Вукашину, амбициозном претенденту на престо, који на крвнички начин одузима власт, а потом и живот законитом владару. Предмет овог рада јесте статус женских ликова у Илићевом делу. Посебна пажња је усмерена ка расветљавању улоге Урошеве мајке, царице Јелене. Због мајке Јелене и њених одлука, Урош и верна му љуба Јелисавета повратиће веру у непријатеља, узурпатора Вукашина. Показали смо да се у драми нашег писца осликава тамна, деструктивна женска природа. У раду се потврђује и да је мотив мајчине клетве један од важних мотива Илићеве драме.

Кључне речи: историјска драма, узурпатор, Јелена, Јелисавета, клетва

„Предање о убиству у лову, као фолклорни образац, један је од највитаљнијих и најраспрострањенијих у нашој усменој култури” (Suvajdžić 2007: 247). „По правилу је убиство извршено над невиним [...] Убица је претендент на престо и зато убија легитимног наследника династије (по вишим захтевима правде често и сам буде убијен на исти начин)” (Milošević Đorđević 2006: 132). Како истиче Бошко Сувајџић (2007: 247), „да би функционисало као усмена врста у оквиру жанровских законитости историјског предања, у причи се даје прецизан географско-историјски оквир догађања, почев од историјских личности као носилаца структуре предања, до географских локалитета који потврђују веродостојност и убедљивост исказаног”.

Прича о Вукашину Мрњавчевићу, који убија Уроша Нејаког у лову² зарад узурпирања царске круне, забележена је у многобројним литерар-

1 snezana.tucakovic@yahoo.com

2 Мотив убиства у лову широко је распрострањен у светској књижевности. Предање о смрти кнеза Радомира у *Лешојису поја Дукљанина* кореспондира са мотивом убиства у лову цара Уроша. Предање о убиству у лову крај воде среће се у старогерманској *Песми о Нибелунзима*, а у вези је са Зигфридовом смрћу. Сличан се мотив среће у *Повести о Триштану и Ижолти*, а реч је о краљу Марку који из властољубља убија брата Перла. Краљ Вукашин је осуђен и од стране Даниловог настављача. У најстарије изворе који помињу предање о царевом убиству сврстава се *Житије св. Јована Рилског* Димитрија Кантакузина (в. Suvajdžić 2007: 247–279).

ним остварењима и историјским списима.³ За несрећне историјске околности распада српског царства, традиција је пронашла главног кривца у Вукашину Мрњавчевићу. Најјачи обласни господар, проглашен за краља, од легалног Урошевог савладара, лако је могао постати узурпатор Немањинског престола. Од тренутка када је у народној традицији проглашен за Урошевог противника, образац о убиству због освајања трона наметнуо се већ самим својим мотивско-изражајним могућностима, пошто је већ увелико постојао у нашој усменој баштини. Када је за распад српског царства пронађен кривац у Вукашину Мрњавчевићу, ту кривицу је требало оживотворити сликом, која ће својом веродостојношћу пружити доказе и краљево понашање уклопити у образац (в. Milošević Đorđević 2006: 128–139). „Оног часа када је постало чињеницом усмене културе, предање о Урошевом убиству у лову почело је да се посматра као историјска истина и у српској историографији” (Suvajdžić 2007: 248).

Све до краја деветнаестог века, српска историографија је веровала да је недужног Уроша усмртио Вукашин. Иларион Руварац (1934: 77) преиспитује ову тезу и 1879. пише: „*polens volens* морам остати при свом првом тврђењу, да Вукашин није убио цара Уроша но да је цар Урош, који се у почетку децембра 1371. преставио, преживео краља Вукашина, који је пре 1. септембра те исте године у бици на Марици пропао”.

Драгутин Илић је написао драму под називом *Краљ Вукашин*⁴ и тако се сврстао у круг многобројних драмских писаца, који су препознали

3 О убиству цара Уроша говори се најпре у *Карловачком родослову*, а затим у *Пејашиновићевом* и *Руварчевом*. У појединим млађим летописима (кув., подг., деч., верк., маг.) убица је краљ Вукашин, у *Сеничком* Мрњавчевићу, а само се у *Подгоричком* каже да је то било у Призрену. *Бранковићев летопис* на латинском језику из XVII века такође чува ово усмено предање. У *Краљевству Словена (II regno degli Slavi)* Мавра Орбина овај догађај дат је развијеније но у летописима. Следећи Мавра Орбина, и Јаков Лукаретић пише о убиству цара Уроша у свом делу *Copioso ri stretto degli anngli di Ragusa*. Легенда о убиству цара Уроша сачувана је и у *Живоћу цара Уроша* од патријарха Пајсија, у једној белешци у *Савинском летопису* из друге половине XVII века, у *Житију кнеза Лазара*, односно *Причи о боју косовском*, у преводу Орбиновог дела на словенски језик Саве Владиславића и др. (в. Ređer 2004: 33–34).

4 Драма је написана 1880. Премијерно је изведена 1. марта 1881. у Народном позоришту у Београду (в. Mihailović 1981: 105). Стваралаштво Драгутина Илића је веома обимно, али лако је запазити да у његовом опусу преовлађују драме. Поповић (1931: 21) вели да се највише истиче „књижевна делатност Драгутинова на драмском пољу. На тој је страни он имао најјачих и највиднијих успеха у свему свом књижевном раду. Ма колико да је доцније имао лепих и заслужених успеха и у лепој књижевности у прози, и то својим светлим сликама, а нарочито романима *Хаџи-Ђером* и *Хаџи-Дишом*, ипак сви ти радови нису му прибавили онолико угледа, ни стекли онолико једнодушног признања колико је добио својим првим драмама *Вукашином* и *Јаквинћом*”. Захваљујући историјским драмама *Краљ Вукашин* и *Јаквинћа*, Илић је на велика врата крочио у свет позоришне уметности. Мотивацију за писање историјских драма, Драгутин Илић је подробно објаснио у *Књижевним писмима I-IV*. Наиме, наш писац се придружује групи омладинаца окупљених око *Побратимства*, групи која је историјску драму доживљавала као врхунац поетског стварања и узимала је као најпогоднији облик испољавања племенитих националних идеала (в. Frajnd 1996: 156–158). Тада, истиче Илић (1897: 1200), „лирско песништво и историјска драма ударише сасвим другачијим правцем. Шовинистичку патријотску жицу замењује у

потенцијал устоличеног мита о Вукашину, амбициозном претенденту на престо, који на крвнички начин одузима власт, а потом и живот законитом владару.⁵

У разматрању развојног лука који повезује дела Козачинског, Рајића, Стефановића, Бана и Илића, Несторовић (2007: 229–253) указује на важну специфичност обраде овог мотива. Очигледно је да је Вукашин, као узурпатор убица, парадигма морално негативног књижевног јунака, временом задобио првенство у драмској структури. Појаву негативца ништа не угрожава, те он увек доминира сценом. Тренуци његовог осамљивања које посвећује преиспитивању одлука и поступака припадају језовитости ноћног часа и времену његове инсомније. У вези са наведеном тврдњом, интересантно је да напоменути мишљење Јовановићево (1993: 27), који је, пишући о *Житију* патријарха Пајсија, такође истакао Вукашинову апсолутну доминантност: „Житије светог цара Уроша не држи чвршћа композициона веза тако да оно, својом расутом мозаичношћу чак не успоставља ни основне обресе Урошевог литерарног лика. Више је присутан краљ Вукашин као контраст ономе што би требало да оличава Уроша, који је, опет, у читавом спису остао неухватљиво далек”.

Већ на самом почетку Илићеве драме, у цркви Светих Архангела испредају се разговори о Вукашину, злокобном узурпатору, који својим поступцима поткопава чврсто станиште обезбеђено од стране великог Душана. Оног момента када сабор одузме Вукашину намесништво, у његовом бићу ће се пробудити звер. Сву своју енергију Вукашин ће усмерити ка деструкцији законитог владара.

С обзиром на тему нашег рада, потрудили смо се да расветлимо статус женских ликова који се појављују у Илићевој драми. Тачније, нашу истраживачку пажњу смо усмерили ка удовици цара Душана, Јелени⁶, и жени цара Уроша, Јелисавети⁷. Иако на први поглед може деловати да су

то доба чиста лирика и историјско-психолошки правац, можда и са јачим изразом угледања на Шекспирову школу, али свакако са зрелом идејом, да уметничкој драми треба створити ширу и стварнију основицу, на којој ће се у будућности развијати”.

5 Мотив о смрти Урошевој своје место проналази у многим драмским остварењима. Обрадио га је најпре Козачински (1734), а затим и Ракић, прерађујући драму Козачинског. Исти мотив привлачио је и касније писце, па је Матија Бан написао чак две драме о овом мотиву, *Смрт Уроша V* и *Краљ Вукашин*, док се Лаза Костић заносио мишљу да напише драму у којој ће се бавити проблемом последњег Немањића, и то у оквиру трилогија, *Момчило*, *Вукашин* и *Краљевић Марко*. То што се толико писаца и различитих епоха враћало овом древном мотиву сасвим је разумљиво, јер је мотив доиста трагичан. Осим тога, садржан је и у народној поезији, а није га заобишла ни популарна Качићева песмарица *Разговор угодни*. У прошлости је проблему легитимности и узурпације власти придавано много више значаја него данас (в. Milinčević 1985: 70).

6 „Летописи аустријски забележили су при години 1336, да је Јелисавету, кћер римског краља Фридриха, од Јована Луксенбуршког, чешког краља, ком је заручена била *in potentiae mendacio praetense* остављену, просио србски краљ, за кога она не хтеде поћи што је шизматик. Одбијен од Немеце ожени се Душан Јеленом, сестром бугарског цара Александра, која му године 1337. Уроша роди” (Ruvarc 1934: 23).

7 „Урош се родио око 1337. г. а већ 1342. године — док се узурпатор Јован Кантакузин у Србији код Душана бавио — нудио је цариградски двор Душану за Уроша сестру младог императора цариградског Јована Палеолога. Да се о том и следеће године

улоге ових двеју жена на периферији драмских збивања, пажљивим ишчитавањем смо уочили да су њихове улоге од итекако великог значаја за развој драмске радње (посебно мислимо на лик царице Јелене), што ћемо на репрезентативним примерима и показати.

Превасходно, указујемо на значај дијаболичне сцене у којој је Вукашин промишљао како да уклони законитог цара. Наиме, опседнутост круном онемогућава му да заспи, те сваки моменат користи за ковање демонских планова. У сабласној ноћи, Вукашин долази до спознаје да Урош није једина сметња која му стоји на путу ка круни, чиме је реализација његових планова значајно отежена. Поред Уроша, Вукашинове препреке су оличене управо у женским ликовима, Урошеве супруге и мајке⁸:

„Између круне и мене није Урош сам;
Његова мајка, па жена његова?
Треба ли и њих тамо послати,
Где им Уроша сада испраћам?
Да докончам лов, па онда – ха” (Ilić 1987: 66).

Након мукотрпног промишљања, Вукашин ипак одлучује да поштеди њихов живот, и то с једним разлогом. Вукашин ће у нашим јунакињама, Јелисавети и Јелени, видети средство путем ког ће доћи до царске круне:

„Не! не! Треба да живе!
Оне ће бити моје лествице,
По којима ћу се лакше попети
До моје цељи, круни злаћеној” (Ilić 1987: 66).

Да зло буде горе, демонске силе Вукашину доводе саучесника и тако шире круг царевих непријатеља. Узурпатору се придружује и Влатко Грчић, који је спреман да уклони Уроша, све са циљем задобијања љубави младе царице Јелисавете. Властољубиви Вукашин и заљубљени Влатко, удружују своје злочиначке планове и свим силама теже да доведу Уроша до потпуног уништења:

радило, види се из закључка млетачкога већа од 4. септ. 1343. г. по ком је млетачки посланик Марин Венијер имао Душану честитати женидбу сина му са сестром цариградског цара; но од те женидбе са Гркињом не би ништа. По неким писцима искао је доцније Душан од босанског бана Стефана кћер Јелисавету па је слао и посланика свог чак у Француску, да проси кћер француског краља Јована за свог Уроша, но не добивши ни једне ни друге, ожени јединца свога православном Влахињом, кћерју влашког војводе Влајка, којој је име било по Орбину Јелена, а по Лукарићу Слава [...] Ја мислим дакле да смем тврдити, да је Урошева жена била Ана, кћи влашког војводе Александра Басарабе а сестра по отцу Влајка прејемника Александрова, и да је она преживела Уроша” (Ruvarc 1934: 28–29).

- 8 О односима између Мрњавчевића и царице Јелене, историја казује да су Мрњавчевићи уживали „подршку царице Јелене. Врло је вероватно да се Вукашиново уздицање за савладара, исто и као Угљешино преузимање власти у Серу, одиграло с њеним благословом. Вукашин и Јелена ковали су заједнички новац и то у ковници цара Уроша” (Mihaljčić 1989: 101). Михаљчић (1989: 113) скреће пажњу и на „записе дубровачких већа, који упућују на њихову заједничку сарадњу”.

„Корачамо заједно, знамо где:
 Један да престо српски добави,
 Други на престо своје љубави;
 Један се маша царске столице,
 А други срца лепе царице” (Илић 1987: 44).

Поредећи лепу царицу Јелисавету са богињом Венером, превејани Грчић будно снива о недостижној љубави и кује планове како да раздвоји царски пар. Непрестано ће Влатко Јелисавети говорити о *Илијади* и тиме заправо изражавати наду да ће, као Парис, задобити лепу Јелену, односно Јелисавету. Но, Вукашинови и Влаткови планови наилазе на прву потешкоћу, јер Јелисаветину љубав и брижност ништа није могло да поколеба. Њена неупитна верност испољава се приликом сваког Влатковог покушаја да је освоји. Изливи Влаткове љубави и покушаји да освоји царичину наклоност згрожавају је и изазивају у њеном бићу гнушање и гнев. Ово је посебно изражено у оним тренуцима када Влатко, уверен у Урошеву смрт, обавештава Јелисавету о несрећном удесу и отворено јој нуди своју љубав.

Лик царице Јелисавете, обдарене племенитошћу и лепотом, наш писац је посве романтичарски обликовао. Имала је у себи чаробну лепоту добре виле, а у срцу је носила снажну љубав према Урошу. Срца чистог и лица милог, Јелисавета је бесане ноћи проводила ишчекујући и стрепећи за свога Уроша. Једино Јелисаветино оружје против крвника био је њен глас. У њему су се криле тајне којима се давала очарати и најмрачнија душа. Својим гласом царица је успевала да допре и до најудаљенијих звезда. Међутим, оно што је важније од анђеоског гласа царице Јелисавете јесте њена лира. Морамо истаћи да није случајност што Драгутин Илић одлучује да својој јунакињи додели управо овај инструмент. Попут Орфеја, који је својом очаравајућом песмом покушао да вољену Еуридику врати међу живе, и Јелисавета је тежила да путем омамљујућих звука лире свог Уроша оживи и тргне из дубоког сна. Јелисавета је очевидно, свим силама желела да освести супруга, у нади да ће тако пробудити и уснуло Душаново царство:

„Е тако душо, срдашце моје
 За тобом тихо песмице поје
 Ко зора штоно с истока руди
 Нек’ ми те песма иза сна буди:
 Прени се душо из санка тога,
 Жељна сам, жељна погледа твога” (Илић 1987: 49).

Неизоставно је напоменути да Влаткови љубавни јад и његови безуспешни покушаји да освоји срце младе царице, као и брачни односи царског пара, и поред повремених лирских излива, никако нису оптеретили радњу драме на начин на који присуство емотивног заплета оштећују и оптерећује историјско ткиво у већини наших драмских остварења деветнаестог века. Они остају природни део основне приче,

елемент који само богати сплет осећања и особина главних јунака чије акције покрећу радњу (в. Frajnd 1996: 162).

У фаталној ноћи, у којој је Урош захваљујући добром Боривоју преживео атентат, Јелисавета, видно узнемирена због Вукашина, проводи бесану ноћ у молитви и с великом стрепњом очекује повратак мужевљев. Јелена, мајка Урошева, на Јелисаветине страхове одговара:

„Зашто би зебла? Урош није сам.
За њим сам верне слуге послала,
До гроба очевог да га отправе” (Ilić 1987: 52).

Чињеница је да захваљујући овом Јеленином поступку, Уроша Боривоје спасава, али исто тако, изненађујућа је одлука Драгутина Илића, по којој Јелени приписује и одлике хладне и одвише незаинтересоване жене. Јелисавета подрхтава, стрепи и ишчекује Уроша, док његова мајка, својој снахи вели:

„Твоја је воља! Али од мене
Мислим да ово нећеш тражити?
Мени се спава...
[...]
Лаку ноћ!
Па мање мисли о твом Урошу” (Ilić 1987: 53).

Јелена, не само да је с миром отишла на починак, она је непрестано покушавала снаху да увери у Вукашинове исправне интенције. Наспрам проницљиве и застрашене Јелисавете, која је добро знала да Вукашин одлуку сабора неће тако лако прихватити „те са војском зачас може понићи” (Ilić 1987: 53), знала је да „неће се смирити”, јер „данас је његов помркнуо сјај” (Ilić 1987: 54), стоји њена свекрва, која Вукашина не само да не види као претњу и издајника, она је неко ко није свестан опасности којој је изложено српско царство. Погледајмо са каквим жаром Јелена брани Вукашинову част:

„То веруј неће бити никада,
Већ страва твога срца слабачког
Заталасала је мисли такове:
Од травке ти се чине громови,
Брежуљци ситни, то су планине;
[...]
Од ничега се свашта начини:
Од Вукашина ствараш издају;
Он такав неће бити никада” (Ilić 1987: 53).

У драми Драгутина Илића психолошка карактеризација царице Јелене је веома комплексна. Но, пођимо редом. Засигурно, Драгутин Илић је Јелени доделио улогу лаковерне и несмотрене жене. Јеленину наивност Вукашин је лако могао да препозна. Властољубиви грамзивац није бирао средства путем којих ће изманипулисати Јелениним бићем, преварити је и приволети својим идејама. Први корак Вукашин је начинио оног

момента када је дознао да је цар Урош пронашао безбедно уточиште у Крушевцу, код кнеза Лазара. Изјављујући царици Јелени љубав која је наводно тињала у његовим грудима још за Душановог живота, Вукашин је назива звездом дивотном, анђелом, сунашцетом, открива јој своје младалачке снове и скривену љубав, пружајући јој срце на длану. Према Вукашиновим речима, због љубави према Јелени, заволео је и Уроша, јер је у његовом лику видео своју вољену. Ова сцена неодољиво подсећа на сцену у којој се Ричард III удвара Ани. Ана је прихватила Ричардову љубав, али Јеленина реакција на Вукашинова удварања изостаје. За разлику од Јелисавете која са гнушањем одбија Влатка, Јелена ни на који начин не коментарише Вукашинове речи. Јелена не прихвата љубав Вукашинову, али је и не одбија. Зато њен лик и остаје велика енигма. Миловановићу се пишчева одлука није допала. Овим је само бачена сенка сумње на царицу „или је требало оставити Јелену светлу и чисту, како са материнском нежношћу пашти за судбину сина свога, као што је Бан то учинио; или ако је хтела дрско да се баци и мати у неку врсту невере противу сина, требало је и истрајати у том одиста дрском кораку” (Milovanović 1881: 143).

Било како било, очевидно је вешти Вукашин без великог напора на novo убедио Јелену у своју невиност. Сцена у којој се Јелена сукобљава са Вукашином није потрајала. Чиме је Вукашин завредио оволико Јеленино поверење? Какав је став имала према његовим изјавама љубави? Ова питања остају отворена. Јелена ће након извесног времена олако донети одлуку у Вукашинову корист. Међутим, ова Јеленина одлука била је кобна, те уједно и кључна за Урошеву трагичну судбину. Наиме, царица ласкавом Вукашину обећава да ће сина позвати натраг у двор и на растанку му казује:

„Уроша мога, моје благо сво
У твоје руке опет предајем” (Ilić 1987: 71).

Због мајке Јелене, Урош и верна му љуба Јелисавета пружају Вукашину руку помирења. Опростиће Урош свом непријатељу, а рашкој властели и истинским заштитницима окренуће леђа. Упркос грчевитим молбама господе Рашке, на челу са кнезом Лазаром, Урош у својој одлуци није посустајао. Добивши Јеленино писмо у коме му казује да се врати, безазлени Урош мисли: „Ком’ да верујем ако мајци не” (Ilić 1987: 77). Притом, како не би оставио Урошу могућност избора, Илић домишљато уводи мотив из усмене књижевности, мотив мајчине клетве, а лик царице Јелене сврстава у круг епских мајки које проклињу своје синове:

„Та он те љуби као сина свог,
У то верујем к’о у ведар дан –
Већ одмах натраг с мојим гласником
Не послушаш ли, проклећу те знај” (Ilić 1987: 74–75).

Јелена се, дакле, у овим драматичним тренуцима појављује као доминантна јунакиња и својим ставовима усмерава поступке сина јединца. Међу старим мајкама српске епике, чији се савет тражи, а реч поштује,

свакако је најпознатији портрет мајке Јевросиме. Марково уважавање мајке континуирано се изграђује у свим сегментима и слојевима његове биографије, при чему се доследно, мајчином клетвом и заклинањем искључује било каква синовљева непослушност (в. Samardžija 2008: 92). Илићев Урош, попут епског Марка Краљевића, не успева да се супротстави ауторитету своје мајке и под претњом остварења њене клетве „не послушам ли, ја сам пропао [...] ја натраг идем, мајчина је реч” (Ilić 1987: 75), млади цар враћа веру у свог највећег непријатеља.

Несумњиво Илић породицу цара Душана смешта у епски свет у коме се мајчина реч без поговора мора испоштовати. О улози мајке у песми *Урош и Мрњавчевићи* Драгутин Илић (1883: 136) је давно записао: „Овде нам се намеће мисао, ко је већи, ко је светлији у овој песми? Да ли мати, или син? И колико год смо пута слушали овај умотвор народни увек нам се наметала мисао, да би ту песму ваљало посветити матерама. Овде је по нашем мишљењу, главно лице мати: она је врело свему овоме, она је пресудила, јер Марко је само израз њезиних мисли и идеала; он је исто оно што и поток, који жуборећи тече, а да вреле није не би ни њега било”. Водећи се пишчевим речима, долазимо до закључка да је и у драми *Краљ Вукашин*, заправо мајка врело свему, она је донела пресудну одлуку, а не Урош. У драми Драгутина Илића главно је лице мајка, а не син. Урош је само израз Јелениних мисли и одлука.

Поред мотива мајчине клетве важно је истаћи да се у драми нашег писца осликава тамна, деструктивна женска природа. „Веома често је у литератури жена приказана крајње негативно – она је оличење зла, продужена рука ђавола, спремна да учини или наговори на зло дело” (Tomlin 2007: 7). Присуство Урошеве мајке, царице Јелене, изазива стравичне пометње на двору. Узнемиреност и страх су осећања која преовлађују међу витезовима. Разочарање и бес усмерен ка Јелени кулминираће узвиком једног од витеза:

„Проклета жена!
Шта се је она у то уплела?
Ма веруј где жена пружи нокат свој
Ту крв потече!
Жена или ђаво, то је све једно
[...]
Ал’ дуга коса где се помеша
Ту благослова нема никаквог.
Та са женама ђаво другује
Њему је жена први саветник” (Ilić 1987: 78–79).

Приликом обликовања лика царице Јелене, Драгутин Илић очигледно није посегнуо за историјским нити средњовековним списима који нам дарују податке богате податке о Јеленином животу. Илићева Јелена није владарка која је након Душанове смрти преузела власт у Серској области, те је и као монахиња Јелисавета настављала политичку активност (в. Mihaljčić 1989: 66–70). Она није ни истакнути представник српског

двора, чији је глас пресудан у доношењу одлука. Превасходно мислимо на Кантакузинов опис преговора са Стефаном Душаном, у коме се наглашава Јеленина блага нарав, трезвеност, речитост и бистрина (в. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 1986: 377–410). Обликовање Јелениног лика у драми Драгутина Илића се не поклапа ни са сликом благочастиве и христољубиве царице која је са својим сином Урошем чинила многа добра дела (в. *Patrijarh Rajsije* 1993: 85–105). С друге стране, Јелена не поседује ни карактеристике зле, „опаке жене која је много мрзела католике” и због које је Душан, оне који су били римокатоличке вере „лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и и манастире у обе Зете” (Orbin 2006: 34). Јелена је, како вели Орбин (2006: 47), „после мужевљеве смрти живела у великом незадовољству [...] Пошто великаши зато нису могли на време свршавати своје послове (јер је она у почетку управљала краљевством), врло се разневише. И то је био главни разлог рушења и пропасти царства њезина сина”.

Као у Орбиновим записима, и у делу Драгутина Илића Јелена је представљена као непосредни кривац за пропаст српског царства. Урош, уверен у исправност мајчиних одлука, враћа се из Крушевца и не слутећи да ће се ускоро уплести у паклене замке. Подметнуто писмо, у коме се открива наводна Јелисаветина превара, коју је починила са Боровојем, довешће до потпуне трансформације Урошевог лик. Уместо топлих загрљаја и пољубаца, Јелисавета добија вербалне ударе од стране вољеног. Верна љуба је на све начине покушавала да разувери разгневног цара. Но, то не беше довољно. Онај безазлени, наивни Урош кога упознајемо на почетку драме, убеђен да је Јелисавета прељубница, сурово је одбија. Не само да без доказа о превари одлучује да оконча њихов брак, Урош прекида и пријатељство са оданим и честитим Боровојем⁹. Након сентименталног растанка са Јелисаветом, Урош одлази у лов, који беше пут без повратка. Те зимске ноћи, у планини Некудимљу, ветар је урлао и фијукао, а Вукашинов гнев је јачао. Попивши последњу кап из врела, млади Урош је предао душу Богу. Извршилац Вукашинове наредбе, Влатко, без трунке самилости је одузео цару живот.

Тада су наступили дани туге и јада на српском двору. Вукашинова злодела су се увећавала. Због Вукашина, Јелисавета ће изгубити вољеног Уроша, а финални ударац њеном нежном бићу – које је ипак сакупило снаге, те је упркос свим недаћама извршавало владарске дужности – биће оптужба за прељубу, мужевљево убиство и убиство грчких посланика. Због трагедије која ју је задесила, царица Јелисавета је очајавала. Гавран и Арсојевић ће потврдити њено душевно и телесно растројство, истрзано нежно срце, исплакране очи и немогућност проналаска утехе. „О догађајима чудним, пуним језе, слутње и предсказања, када духови ноћу блуде, зло слуте и пропаст или преврат проричу” (Mihailović 1984: 99) говори драма Драгутина Илића. Двором ће кружити приче:

9 Боровојева оданост је беспоговорна. Најпре, спасиће Уроша од првог атентата, а потом и цареву Јелисавету од нападника Влатка.

„да ти се коса од страха наkostenи. – Веле да се сваке поноћи тамо, на левом крилу двора чује некаква потмула тутњава, као кад ко трчи; а стража је три пут умакла са тог места и у страху причаше, како се јавља сенка у порфири, по којој се црвене млазеви проливане крви. Ономад баш, кад је петао отпево своју поноћницу, чули су укуање јеине над прозором царичине избе а тог часа појави се пред царичином постељом млади цар Урош са искривљеним лицем и ту уздахну па за тим [...] Добро су чули кад је реко: ’Вукашине ти си мој убица’” (Ilić 1987: 97).

Атмосфера страха и језе, појачава у моменту када царица Јелена ступи на сцену. Показало се да је мотив клетве царице Јелене један од важнијих мотива Илићеве драме *Краљ Вукашин*. Наиме, њена клетва била је пресудна за Урошев повратак и пружање руке крвожедном злочинцу¹⁰. Али исто тако, Јеленина клетва је постала једини начин путем ког је могло доћи до уништења Урошевог убице. У драми Драгутина Илића није присутан царичин страх од силника Вукашина, који је видљив у *Житију* патријарха Пајсија (в. 1993: 85–105). Илићева Јелена, не само да се не плаши Вукашина, ова жена му се храбро супротставља. У тренуцима у којима су се неизмерне боли стапале са горким гневом, громогласно ће царица Јелена проклињати Вукашина:

„Ти ветре бесни, буро несита,
На мирном небу тужне Србије
Навук’о си нам грдне облаке;
Ал’ исте муње, исти громови
Којим си негда управљао ти
У бесном лету жеље несите,
Над главом ће се твојом срушити!
Знај, Вукашине, баш на онај дан
Када ти срећо, варком мамљивом,
Живота твога испуни се сан;
Кад будеш нову зору гледао,
На небу твога мирног живота,
Како помаља свој крвави лик.
Тог ће те часа клетва сусићи” (Ilić 1987: 109–110).

Вукашина је Јеленина клетва доиста сусигла. Убрзо ће се суочити са властитом породичном трагедијом. Смрт браће Угљеше и Гојка доведиће до освешћења властољубивог и крволочног краља. Вукашин ће

¹⁰ Вукашин јесте крвник и Урошев убица, но, ипак, Илић не пропушта да проговори о Маричкој бици, у којој, како би рекао један од витеза, под вођством краља Вукашина „тридесет хиљада Турака посласмо на онај свет. Тридесет хиљада изгине, а што остаде побеже као без душе” (Ilić 1987: 115). Стога, као што Ераковић (2006: 95–96) прецизно запажа, „без обзира на карактер јунака који због гордости исказане у победи и поразу асоцира на ликове много познатијих узурпатора у српској књижевности 19. века, попут Његошевог Сатане у *Лучи микрокозма*, доследно инсистирање на одлучној борби против Турака нарушава представу о Вукашину као крвнику потпуно недужног Немањића”. Штавише, када дође дуго ишчекивани моменат у коме би требало да преузме царску круну, Вукашин ће је одбити, сматрајући себе недостојним наследником Душана Силног.

проклињати моменат када му је душу узео Сотона, сметнутог ума чу-паће косу и преплашено ће узвикивати: „Даље од мене, сенко Уроша! [...] Даље од мене, даље хавети” (Ilić 1987: 124). Непосредно пре спуштања завесе, када храбри Арсојевић усмрти неверног краља, Боривоје ће достојанствено, пуног срца изговорити: „испуњена је клетва царице” (Ilić 1987: 127).

Извори

Ilić 1987: D. Ilić, Kralj Vukašin: istorijska drama u pet činova, u: *Izabrane drame. Dragutin Ilić*, M. Frajnd (priredila) Beograd: Nolit, str. 33–128.

Литература

- Eraković 2006: R. Eraković, Lik tragičnog uzurpatora u kontekstu evropske tradicije: kralj Vukašin Dragutina Ilića, u: *Književnost i istorija. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Nišu. Transpozicija istorijskih događaja i ličnosti u tragediji kod Slovena*, Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, str. 89–103.
- Frajnd 1996: M. Frajnd, *Istorija u drami, drama u istoriji: ogledi o srpskoj istorijskoj drami*, Novi Sad: Prometej – Sterijino pozorje; Beograd: Institut za književnost.
- Ilić 1883: D. Ilić, O uzroku opadanja narodne poezije, u: *Letopis Matice srpske*, god. 52, knj. 136, str. 1–22.
- Ilić 1897: D. Ilić. Književna pisma IV, u: *Brankovo kolo za zabavu, pouku i književnost*, br. 38, septembar, str. 1199–1203.
- Jovanović 1933: T. Jovanović, Patrijarh Pajsije, predgovor, u: *Sabrani spisi*, Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.
- Mihailović 1981: D. Mihailović, Tri nezavršena pozorišna komada Dragutina Ilića, u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 29, sv. 1, str. 103–134.
- Mihailović 1984: D. Mihailović, *Šekspir i srpska drama u XIX veku*, Beograd: Univerzitet umetnosti; Novi Sad: Akademija umetnosti.
- Mihaljčić 1989: R. Mihaljčić, *Kraj srpskog carstva*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Milinčević 1985: V. Milinčević, *Srpska drama do Nušića*, Beograd: Rad.
- Milošević-Đorđević 2006: N. Milošević-Đorđević, *Od bajke do izreke: (oblikovanje i oblici srpske usmene proze)*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Milovanović 1881: M. Đ. Milovanović, Vukašin, istorijska drama u 5 činova, napisao Dragutin J. Ilić, u: *Otadžbina, književnost, nauka, društveni život*, god. 3, knj. 7, sv. 25, str. 139–145.
- Nestorović 2007: Z. Nestorović, *Bogovi, carevi i ljudi: tragični junak u srpskoj drami XIX veka*, Beograd: Čigoja štampa.
- Orbin 2006: M. Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin: SEZAM BOOK.
- Patrijarh Pajsije 1993: *Sabrani spisi*, T. Jovanović (priredio), Beograd, Prosveta, Srpska književna zadruga.

- Popović 1931: R. Z. Popović, *Dragutin J. Ilić: 1858-1926: život i rad*, Beograd: Narodna štamparija.
- Redep 2004: J. Redep, Pajsijev život cara Uroša i narodno predanje, u: *Prožimanje žanrova u srpskoj književnosti. Književno delo Miloša Crnjanskog i poetičke promene u savremenoj srpskoj književnosti. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 33/2. Beograd: MSC str. 31–37.
- Ruvarac 1934: I. Ruvarac, Kraljice i carice srpske, u: N. Radojčić (priredio), *Zbornik Ilariona Ruvarca. Odabrani istoriski radovi*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1–35.
- Samardžija 2008: S. Samardžija, *Biografije epskih junaka*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Suvajdžić 2007: B. Suvajdžić, *Ilarion Ruvarac i narodna književnost*, S. Samardžija (uredila), Beograd: Institut za književnost i umetnost; Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Tomin 2007: S. Tomin, *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka*, Novi Sad: Akademski knjiga.
- Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom 6, 1986: F. Barišić i B. Ferjančić (uredili), Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.

Snežana R. Bulat

FEMALE CHARACTERS IN THE HISTORICAL DRAMA *KING VUKAŠIN* BY DRAGUTIN ILIĆ

Summary

By writing the historical play *King Vukašin*, Dragutin Ilić placed himself in the small circle of writers who were able to recognize the potential of the everlasting myth of Vukašin, an ambitious aspirant to the throne who seizes power by spilling the blood and eventually taking the life of the legal ruler. The subject of this paper is the status of female characters in Ilić's play. Special attention is paid to Uroš's mother, Empress Jelena. Because of Jelena and her decisions, Uroš and his true love Jelisaveta will regain faith in the enemy, Vukašin the usurper. It is shown that the writer describes dark and destructive female nature. This paper confirms that the motif of a mother's curse is one of the most important motifs in Ilić's play.

Keywords: historical drama, usurper, Jelena, Jelisaveta, curse

Примљен 13. маја 2016. године
Прихваћен 14. новембра 2017. године